

PANEL*

Bir arada yaşamamanın ilkeleri

Mustafa Erdoğan

(Prof. Dr. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Hukuk Fak.)

Özet

Bir arada yaşamak durumunda olan kişi ve grupların arasında dünya görüşü, hayat tarzı ve çıkarlar bakımlarından hatırı sayılır farklılıklar olması “Bir arada yaşama” olgusunu bir problem olarak karşımıza çıkarmaktadır. Farklı kültür ve hayat tarzlarının bir arada yaşamasıyla ilgili problemlerin çözülebilmesi için bazı temel ilkelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu tebliğde bu ilkeler ele alınmakta, ortak bir ilke olarak “adalet”in önemi gözler önüne serilmektedir.

I. Giriş

“Bir arada yaşama”nın bir problem olarak ortaya konmasının arkasında, bir arada yaşamak durumunda olan kişi ve grupların arasında dünya görüşü, hayat tarzı ve çıkarlar bakımlarından hatırı sayılır farklılıklar olduğu ön kabulü yatmaktadır. Öyle ya, eğer bireyler ve gruplar arasında böyle ciddi farklılıklar olmasaydı, bir arada yaşamak büyük bir sorun olmazdı. Gerçi, birbirine benzer olanlar arasında da düzen ve adaleti sağlamak gibi bir problem elbette olacaktır, ama bu problem ile farklı kültür ve hayat tarzlarının bir arada yaşamasıyla ilgili problemler birbirinden farklıdır. Bu ikinciler hem daha ciddidir, hem de nitelik bakımından ilkinden farklıdır. Bu yazıda mesele bu ikinci nokta açısından ele alınmakla beraber, bu meselenin toplumda “düzen ve adalet” genel sorunundan büsbütün bağımsız

* Said Nursi'ye Göre Bir arada Yaşama Prensipleri
6 Nisan 2014, Haliç Kongre Merkezi/İstanbul

*Genel toplum için,
herkesin temel
haklarını güvence
altına alan ve az
sayıdaki merkezî
organların
örgütlenme
esaslarını
belirten kısa
bir anayasanın
varlığı yeterli
olacaktır.*

da değildir.

Her şeyden önce şunu belirtmemiz gerekiyor: Aralarında bu derece ciddi farklılıklar olan kişi ve grupların bir arada yaşamaları ahlâkî bir zorunluluk değildir. Başka bir anlatımla, hiçbir kişi veya grup kendilerine benzemeyen ve belki de onaylamayacak oldukları inanç ve değerlere bağlı olan başka kişi ve gruplarla bir arada yaşamak zorunda değildir. Ama eğer bu gruplar aynı birlik altında siyasî olarak örgütlenmeyi kendi iradeleriyle seçmişlerse, o zaman bu birliğin bazı ilkelere dayanması gerekecektir. Ayrıca, farklı kişi ve gruplar tarihsel olarak kendilerini aynı siyasî organizasyon altında bir arada bulmuş olabilirler. O zaman da bunların, ayrı bir birlik oluşturmak istemedikleri, yani bu tarihsel beraberliği sürdürmek istedikleri sürece, ortak varoluşun ilkeleri üstünde diğer partnerleriyle mutabakata varmaları gerekecektir. Şu halde sorun, her iki durumda da, farklı varoluşların hangi temel ilkeler altında barış ve adalet içinde bir arada yaşayabilecekleri sorunudur.

Sanırım bu sorunu iki farklı düzeyde ele almak uygun olur: (1) genel toplum veya kapsayıcı siyasî birlik düzeyinde ve (2) bu birlik altında yaşayan farklı grupların birbirleriyle ilişkileri düzeyinde. Ben birinci düzeyin ilkelerini sınırlı kamusalılık, adem-i merkezîyet ve vicdan özgürlüğü; ikinci düzeyin ilkesini ise hoşgörü olarak adlandırıyorum. Nihayet, adalet her iki düzeyde de egemen olması gereken başka bir temel değerdir.

II. SİYASÎ BİRLİĞİN GENEL İLKELERİ

1. Sınırlı Kamusalılık: Genel toplumun siyasî birliğinin dayanması gereken en temel ilke olduğunu düşündüğüm “sınırlı kamusalılık”la şunu kast ediyorum: Çeşitlilik ve farklılıklara varlık sahası bırakmak için ortak alana ilişkin düzenlemeyi asgarî düzeyde tutmak gerekir. Çünkü, farklı varoluşların yaşayabilirliği, kendilerine empoze edilecek olan ortak kuralların mümkün olduğunca az olmasına bağlıdır. Açıktır ki, ortak norm ve düzenlemelerin kapsama alanını genişlettiğiniz ve düzenleme miktarını artırdığınız nispette muhtelif grupların kendi farklılıklarını ifade etme ve farklılıklarıyla var olma imkânlarını azaltmış olursunuz.

Esasen, merkezî-ortak düzenlemelerin genişliği ve çokluğu genel toplum içinde yer alan herkese, farklılıklarını gözetmeksizin aynı standartları uygulama arayışının bir ifadesidir. Bu yönelim birlik-bütünlükçü ve tektipleştirici bir dünya görüşünü yansıtır. Tipik bir “ulus-devlet” modelinde olduğu gibi, yekpâre ve müttehit bir toplum tasavvurunu hareket noktası yapan böylesine üniterist bir yapının çoğulculuk ve çeşitlilikle uyuşmaya-çağında şüphe yoktur.

Sınırlı ortak düzenlemenin asgarî içeriğinin ne olacağına gelince, ilk unsuru şüphesiz ki insan hakları oluşturacaktır. Böylece, genel toplum için, herkesin temel haklarını güvence altına alan ve az sayıdaki merkezî organların örgütlenme esaslarını belirten kısa bir anayasanın varlığı yeterli olacaktır. Bu anayasanın temel bir özelliği de, etnik-kültürel bakımdan, din ve hayat tarzı bakımından genel toplumdan farklılaşan grup veya topluluk mensuplarının kendi gruplarından “çıkış” hakkını güvence altına almak olacaktır. Çünkü, nasıl ki gruplar istemedikleri siyasî birlikler içinde yer almaya zorlanamazlarsa, daha temelde, bireyler de onaylamadıkları gruplar

içinde kalmaya veya kendi vicdanlarına aykırı buldukları kültürel pratikleri onaylamaya zorlanamazlar. Nihayet, bu anayasa merkezî devlete herhangi bir hayat tarzını ve/veya kültürü destekleme gibi bir görev vermeyeceği gibi, etnik-kültürel grupların kendi hayat tarzları veya kültürlerini idame ettirmek için kendi üyelerinin temel haklarını çiğnemelerine de izin veremeyecektir.

2. Adem-i Merkezîyet: Aynı nedenden dolayı, barışçı ve adil bir bir-arada yaşama düzeni adem—i merkezîyet esasına göre dayandırılmalıdır. Çünkü, merkezîyetçi ve hiyerarşik bir siyasî birlik tasavvuru çoğulculuk ve çeşitlilikle bağdaşmaz. Onun için, özgür bir toplumun kurumsal yapısının son derece gevşek bir siyasî birlik altında her grup veya topluluğun kendi işlerini prensip olarak kendisinin kararlaştırmasına ve yürütmesine izin vermesi gerekir. Bu da, grup ve toplulukların norm-koyma ve normları uygulama bakımlarından özerkliklerinin garanti edilmesiyle ve merkezî yapının yukarıda belirtilen asgarî ortak normlara genel olarak uyulmasını sağlamak dışında bir müdahalesinin olmamasıyla sağlanabilir.

3. Vicdan Özgürlüğü: Vicdan özgürlüğüne saygı bir siyasî birlik altında barış içinde bir bir-arada yaşamanın temel ilkesidir. Vicdan özgürlüğü, herkesin kendi hayatını kendi vicdanî kanaatine göre yaşamaya hakkı olduğunu ifade eder; bu ilke hiç kimsenin başka bir irade tarafından kendi derin inançlarına aykırı hareket etmeye (yaşamaya) zorlanamamasının garantisidir. Vicdan özgürlüğünün siyasî örgütlenme bakımından pratik bir sonucu, geniş toplum içinde yer alan grup veya topluluklara, liberal bir perspektiften “evrensel” oldukları düşünülen –bireysel özerklik ve rasyonellik gibi- değerlerin bile dayatılmamasıdır. Meselâ, grup üyesi bireylerin çıkış (gruptan ayrılma) hakkının garanti altında olması şartıyla, gruplar içinde “evrensel” değerlere aykırı olan kültürel pratikler yasaklanmasına gerek olmayacaktır.

III. GRUPLARARASI İLİŞKİLERİN İLKELERİN İLKESİ: HOŞGÖRÜ

Barış içinde bir arada yaşayabilmeleri için toplumu oluşturan farklı grup veya toplulukların birbirine karşı hoşgörülü olmaları şarttır. Tarihsel olarak hoşgörü fikri, dini inançları akılcı yoldan ortak bir noktada buluşturmanın imkânsız olduğunun anlaşılmasından çıkmıştır. John Locke da Avrupa toplumlarının bu tecrübesinin ışığında farklı hayat tarzlarına sahip olan ama ortak bir toplumsal dünyayı paylaşmak isteyen insanların nasıl bir arada yaşayabilecekleri sorununa cevap olarak “hoşgörü”yü önermişti.

Hoşgörü, kısaca, bir başkasının onayladığımız bir davranışını değiştirmek için güç kullanmayı reddetmemizdir. Zaten onayladığımız veya kayıtsız olduğumuz bir şeyin olmasına izin vermek hoşgörü değildir. Politik olarak hoşgörü, bir grubun, topluluk veya toplumun kendi inançlarını, hayat tarzını ve kültürünü devlet gücü kullanarak başkalarına dayatmaktan kaçınması demektir. Burada kritik olan nokta, kişinin veya toplumun onayladığı davranışı bastırabilme veya onu baskı altına alma gücüne sahip olduğu halde bunu yapmayı ilkeli olarak reddetmesidir. Bu güce sahip değilsek, onayladığımız davranışa müdahale etmemek elimizde olmadığından bu durumda hoşgörü erdeminden söz edilemez. Çünkü, böyle bir durumda

Vicdan özgürlüğü, herkesin kendi hayatını kendi vicdanî kanaatine göre yaşamaya hakkı olduğunu ifade eder; bu ilke hiç kimsenin başka bir irade tarafından kendi derin inançlarına aykırı hareket etmeye (yaşamaya) zorlanamamasının garantisidir.

Hoşgörünün ana fikri başkalarına "yukarıdan bakma" değil, fakat onaylamadığımız bir görüşe baskı uygulamaktan bilinçli ve ilkeli olarak kaçınma iradesidir. Bu, özellikle elinde güç olanın veya daha güçlü olanın kolayca başarabileceği bir şey olmadığı için, hiç de küçümsenmeyi hak etmez.

kişinin müdahale etmemesi bilinçli bir tercihin sonucu değildir.

Onaylamadığımız farklı inanç veya pratiklere karşı zora başvurmayı ilkeli olarak reddetmek, onaylamamaya rağmen zora başvurmanın ahlâki bir temeli olduğu anlamına gelir. Onaylamadığımız halde onu bastırmaya kalkışmıyorsak, bunun için akli olarak temellendirilebilecek olan haklı bir nedenimizin var olması gerekir. Başka bir ifadeyle, bu davranışımızı belirleyen başka bir ahlâki ilke söz konusudur. Bu ilke, kısaca, farklılıklar arasında akılcı argümana ve iknaya yer bırakmaktır ki bu da ikna-etmeye zora-başvurma karşısında üstünlük tanımayı ima eder. Açıktır ki, onaylamadığımız davranışa karşı güce başvurmak rasyonel argümanın terk edilmesi, aklın sürgüne gönderilmesi anlamına gelirdi.

Onaylamadığımız inanç ve pratiklere karşı zora başvurmaktan bilinçli olarak kaçınmak aynı zamanda başkalarının "vicdanlarına" saygı duymak anlamına da gelir. Bu nedenle, bireyleri, en derin (varoluşsal) inanç ve kanaatlerini temsil eden vicdanlarına karşı hareket etmeye zorlamaktan kaçınmak barışçı birlikte var-oluşun zorunlu şartı olduğu kadar, temel bir ahlâki gerekliliktir de.

Ne var ki, pek çok kimse hoşgörüyü bir değer olarak küçümseme, onun –eğer bir "erdem"se bile– çok az takdir gerektiren bir erdem olduğunu düşünme eğilimindedir. Bunun bir nedeni insanların genellikle "pozitif" tutuma "negatif" tutumdan daha fazla değer biçmeleri ise; bir diğer nedeni de, hoşgörünün insanlar ve ahlâki pratikler veya kültürler arasında ahlâki bir hiyerarşi ima ettiğinin zannedilmesidir. Çoğu insan güce başvurmaktan daha fazlasını gerektirmeyen "hoşgörü" tutumunda takdir edilecek pek bir şey görmez. Onlara göre, "bir şey yapmak" her durumda "bir şey yapmamak"tan daha değerlidir. Oysa, bu her zaman doğru değildir. Nitekim, hoşgörü örneğinde, zora başvurmaktan kaçınmak, bu tutumun kendi başına ahlâki değeri bir yana, kendisine karşı bu yola başvurulmayan kişi veya gruba kendi yolunu kendisinin çizmesi için yer bırakmaktır. Öte yandan, başkaları için "bir şeyler yapma"nın her zaman onların iyiliğine hizmet etmekle sonuçlanacağından da bir garantisi yoktur.

Aslında hoşgörü tam da bu iddiasızlığı yüzünden toplumda barış içinde bir arada var olma açısından son derece işlevseldir. Hoşgörü, meselâ özerklik gibi, aşırı iddialı veya talepkâr olmayan bir değerdir; farklı inanç ve değerlere sahip olan başkalarına müdahale etmekten kaçınmayı yeterli görür. Böylece rasyonel iknaya yer bırakır. Ayrıca, kişi veya grupların farklılık karşısında bu asgari gerekliliğin ötesine geçen tutumlar almalarını da engellemez. İsteyenin "tanıma" ve/veya "dayanışma" yolunu seçmesi kendi takdirine kalmıştır.

Öte yandan, hoşgörü ile ahlâki hiyerarşi arasında zorunlu bir ilişki yoktur. Hoşgörünün ana fikri başkalarına "yukarıdan bakma" değil, fakat onaylamadığımız bir görüşe baskı uygulamaktan bilinçli ve ilkeli olarak kaçınma iradesidir. Bu, özellikle elinde güç olanın veya daha güçlü olanın kolayca başarabileceği bir şey olmadığı için, hiç de küçümsenmeyi hak etmez. Hoşgörü "farklı" olanın farklılığını onaylamayı veya takdir etmeyi gerektirmese de, onun farklı olmaya hakkı olduğunu tanımak anlamında ona saygı göstermeyi ima eder. Bu saygı, ayrıca, farklı olanın haklarına riayet etmeyi içerir.

IV. ORTAK İLKE: ADALET

Adalet insanoğlunun hem zaman hem de mekân bakımından evrensel kabule mazhar olmuş olan belki de tek temel değeridir. Her zaman aynı anlamda kullanılmasa da gelmiş-geçmiş hemen hemen bütün kültürler adalete öncelikli ve üstün değer vermişlerdir. Eski Romalılar “Dünya yıkılsa da adalet yerini bulsun” diyorlardı, bizim mensup olduğumuz kültürel havzada ise “Adalet mülkün temelidir” denegelmiştir. Özgür bir toplum olarak bir arada yaşamayı seçen insanların hem bu toplumun genel kurumlarından hem de mensup oldukları alt gruplardan kendilerine adaletle muamele edilmesini istemeye hakları vardır.

Adalet kısaca herkese hakkı olanı veya hak ettiğini vermek demektir. İnsanların hak ettikleri şeylerin ise hem usule hem de esasa ilişkin bir yanı vardır. “İnsan hakları” usule ve esasa ilişkin adaletin en özlü anlatımı olarak görülebilir. Adaletin zulmün karşıtı olarak görülmesi de aynı anlayışın asgari gereğini ifade eder. Çünkü, zulüm yöneten otoritenin yönetilenlerin haklarını tanımaması ve hatta onlara tecavüz etmesi demektir. İktidar sahiplerinin yönetilenler arasında haklı bir sebep olmaksızın hakları ve meşru çıkarları bakımından ayırım yapması da zulüm kavramına dahildir.

Dolayısıyla adalet zulmün olmaması ve ayrıca bireylere “insanlar”, “kişiler” ve “yurttaşlar” olarak hak ettiklerinin verilmesidir. Bireyler, duruma göre, ya tazmin-telâfiyi hak ederler, ya da bir avantaj veya yararın teminini. Birincisi, bir haksız fiilden zarar gören veya bir suçtan mağdur olan insanların hak ettiğidir. İkincisi ise bir sözleşmenin taraflarının, ortak bir değer üretimine katılanların ve kendi kusuru olmaksızın hayatını idame ettiremeyenlerin hak ettiği şeydir.

Kısaca, adalete dayanmayan bir ortak-varoluş veya birlikte-yaşama insanî olmadığı gibi, sürdürülebilir de değildir.

Abstract

Existence of considerable differences among individuals and groups, who have to live together in terms of world views, life style, and interests, causes the phenomenon of coexistence to appear as a problem. For these possible problems to be solved some fundamental principles are certainly need. In this essay we study on these principles and consider “justice” as the common principle.

Key Words

Living together, limited publicity decentralization, freedom of conscience, tolerance, justice

*Adalet kısaca
herkese hakkı olanı
veya hak ettiğini
vermek demektir.
İnsanların hak
ettikleri şeylerin
ise hem usule hem
de esasa ilişkin
bir yanı vardır.
“İnsan hakları”
usule ve esasa
ilişkin adaletin
en özlü anlatımı
olarak görülebilir.*